

บทคัดย่อ

หนังสืออนุสรณ์งานศพ : พื้นที่แห่งความทรงจำ (ที่ถูกเลือก)

จารีตการจัดทำหนังสืออนุสรณ์งานศพในสังคมไทย เป็นสิ่งใหม่ที่เพิ่งได้รับความนิยมเมื่อไม่ถึง 100 ปีที่ผ่านมา โดยได้ขยายตัวจากชนชั้นสูงมาสู่ชนชั้นต่างๆ ในสังคมภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีการพิมพ์ หนังสืออนุสรณ์งานศพในปัจจุบันได้มีความเปลี่ยนแปลงไปมาจากในอดีต อาทิ ความหลากหลายของเนื้อหาที่บรรจุอยู่ภายใน

แต่ถึงอย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่ดูเหมือนจะไม่มีเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากนักคือจารีตของการเขียนประวัติของผู้ตาย และคำไว้อาลัยแก่ผู้ตาย ที่บรรจุอยู่ในหนังสืออนุสรณ์งานศพเกือบทุกเล่ม จารีตดังกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นแง่มุมและกรอบคิดอะไรบางอย่างที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย ตลอดจนจารีตการเขียนดังกล่าวก็ได้เป็นสิ่งที่นำไปสู่การสร้างรูปแบบความทรงจำที่มีต่อผู้ตายของผู้อ่านด้วยเช่นเดียวกันในแง่หนังสืออนุสรณ์งานศพจึงมีนัยยะของสิ่งต่างๆ ที่มีได้เผยให้เห็นโดยตรงแฝงอยู่

Abstract

The Cremation Volume : The Site of memory (that chosen)

The custom of making memorial book in the funeral has been favored since less than 100 years ago. It has expanded from the upper class to the others in the society, according to the development of publishing technology. In the present, the funeral memorial book is different from the one in the past in many aspects, for example; the variety of inside stories etc.

However, one thing does not seem to change is the custom of writing the autobiography of the person passing away and the memorial speech which are in almost every memorial books. These customs reflect some part of thoughts in Thai society and they are also the memory of readers toward the person passing away. Therefore, in this aspect, the memorial book contains much significance that is not shown directly.

หนังสืออนุสรณ์งานศพ : พื้นที่แห่งความทรงจำ (ที่ถูกเลือก)*

อนรรฆ พิทักษ์ธานิน**

หากกล่าวถึง “ความตาย” ในความรับรู้โดยทั่วไปย่อมให้นัยยะของการดับสูญ แดกหัก หรือจบสิ้นชีวิตในโลกนี้ ความหมายของความตายจึงเป็นไปในทางลบที่ทำให้ความรู้สึกถึงความสูญเสียและการลาจากอย่างไม่มียวนกลับของผู้ใดคนหนึ่ง อันนำมาซึ่งความโศกเศร้าของผู้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือผู้ที่รู้สึกร่วมกับการตายนั้น แต่ถึงอย่างไรก็ตามเป็นสิ่งที่น่าตั้งคำถามอย่างยิ่งว่า “ความตาย” นำมาซึ่งความสูญเสียแต่เพียงอย่างเดียวหรือ?

หากเราพิจารณาถึงผลที่สืบเนื่องจากการตายของบุคคลหนึ่งโดยละเอียดแล้ว ก็พบว่าความตายมิได้นำมาซึ่งการทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับตัวบุคคลนั้นจนเลือนหายไปจากโลกจนหมดสิ้น หากแต่ในทางกลับกันความตายได้นำมาซึ่งการผลิตอะไรบางอย่างที่เกี่ยวกับตัวผู้ตาย ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้ชี้ให้เห็นว่า “พื้นที่สาธารณะ (Public space) อย่างถนน บทวิถี/ทางเท้า ได้ถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่/สถานที่ชนิดพิเศษ หรือที่มิเชล ฟูโก (Michel Foucault) เรียกว่า “heterotopia” (พื้นที่ที่มีความหมาย

* งานเขียนชิ้นนี้ปรับปรุงมาจากรายงานที่เสนอในวิชา 320 322 วัฒนธรรม ความทรงจำและประวัติศาสตร์ในมุมมองทางมานุษยวิทยา ผู้เขียนขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ปรานี วงษ์เทศ ที่กรุณาให้คำแนะนำและข้อชี้แนะในการเขียนบทความชิ้นนี้ อาจารย์ ดร.สายัณห์ แดงกลม สำหรับการตรวจแก้ทางภาษาและคำวิจารณ์ที่มีต่อบทความ อาจารย์แพรว ศิริศักดิ์คำเกิง สำหรับความรู้และข้อถกเถียงทางวิชาการที่มีให้ต่อผู้เขียนเสมอมา คณาจารย์ภาควิชามานุษยวิทยาทุกท่านที่ถ่ายทอดความรู้อันหลากหลายให้แก่ผู้เป็นศิษย์ และสุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณ หยา อนันตสุชาติกุล ญาณาวร เจียรรัตนกุล และ นริศรา สายสงวนสัจย์ สำหรับคำแนะนำในการแก้ไขและการตรวจแก้ทางภาษา แต่ถึงอย่างไร ความผิดพลาดทั้งหมดจากงานเขียนเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

** นักศึกษามาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

หลายนัยยะ - ผู้เขียน) เพื่อแสดงการไว้อาลัย”¹ ดังตัวอย่างเช่น หลังการสิ้นพระชนม์ของเจ้าหญิงไดอานา สถานที่เกิดเหตุและสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับชีวิตของพระองค์ได้ถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่ของการไว้อาลัยจากฝูงชนจำนวนมาก เป็นต้น

นอกจากนี้ ความตายก็อาจนำมาซึ่งการไว้อาลัย สรรเสริญ คุณงามความดีของผู้ตายภายใต้ภาพลักษณ์ที่ผู้คนรับรู้ในขณะที่ผู้ตายยังคงมีชีวิต และภายใต้สิ่งต่างๆ ที่ความตายสร้าง/หยาบยื่นให้กับสังคมของผู้มีชีวิต ความทรงจำก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ได้มา/เพิ่มพลังหลังการตายของบุคคลหนึ่งด้วยเช่นเดียวกัน เมื่อการตายของบุคคลหนึ่งมาเยือน การพบหน้าหรือความสัมพันธ์ที่เป็นจริงบนเส้นแห่งเวลาเดียวกันก็ไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป หญิงสาวคงมิได้ชมการถ่ายทอดสดของนักร้องที่ตนชื่นชอบต่อไปแล้ว ความสัมพันธ์บนเส้นเวลาเดียวของทั้งสองได้จบสิ้นลงโดยที่ความสัมพันธ์ ณ เส้นเวลาต่างหากก็อาจจะยังคงอยู่ ...หญิงสาวอาจชมการถ่ายทอดนักร้องผู้ล่วงลับผ่านเทปบันทึกในอดีต... เมื่อเราไม่สามารถกลับไปหาบุคคลผู้ล่วงลับไป “ความทรงจำ” ก็ดูเหมือนจะเป็นความรู้สึกหนึ่งที่เป็นสื่อกลางในการสอดประสานระหว่างโลกแห่งความเป็นจริงกับโลกของบุคคลที่ล่วงลับที่เรายังคงระลึกถึงอยู่โดยที่การสอดประสานนั้นดำรงอยู่ในระดับความรู้สึก นึกคิด มิใช่ในระดับการสัมผัสโดยตรง

ความทรงจำถึงแม้จะมีได้เกิดขึ้นระหว่างบุคคลที่มีชีวิตและบุคคลที่ล่วงลับแต่เพียงอย่างเดียวกล่าวคือความทรงจำเป็นสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้แม้แต่กับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ความตายก็ได้ทำให้ความทรงจำเป็นหนทางเดียวในการเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับผู้ล่วงลับในการระลึกถึงผู้ตายถึงแม้เราจะสามารถคิดถึงผู้ตายได้ด้วยตัวของเราเองโดยการคิดคำนึง แต่การระลึกถึงผู้ตายก็อาจกระทำผ่านสิ่งที่เรียกว่าพื้นที่แห่งความทรงจำ (site of memory) ต่างๆ ได้เช่นเดียวกัน อาทิ อาหารที่ผู้ตายชอบกิน กลิ่นตัวของผู้ตาย หรือสถานที่ที่ผู้ตายเคยไปร่วมกับเรา เมื่อเราได้สัมผัสสิ่งต่างๆ เหล่านั้นในบางครั้งก็ทำให้เราทวนระลึกถึงผู้ตายอย่างไม่ตั้งใจ

ในบรรดาพื้นที่แห่งความทรงจำทั้งหลายของผู้ตายหนังสืองานศพดูเหมือนจะเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำชนิดหนึ่งที่มีความพิเศษกว่าประเภทอื่น เพราะหนังสืองาน

¹ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา (กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2545) หน้า 163.

ศพมิได้ทำให้บุคคลที่มีความสัมพันธ์กับผู้ตายโดยตรงสามารถระลึกถึงได้เท่านั้น หากแต่ยังทำให้ผู้ที่ไม่เคยรู้จัก สนิมสนม หรืออยู่ร่วมยุคกับผู้ตายมีความทรงจำหรือสร้างแบบแผนการรับรู้เกี่ยวกับผู้ตายได้เช่นเดียวกัน โดยภายในหนังสืองานศพที่นิยมแจกอย่างแพร่หลายในสังคมไทยปัจจุบัน จะประกอบไปด้วยสามส่วนหลัก คือ ประวัติของผู้ตาย คำไว้อาลัย และเนื้อหาสาระประเภทต่างๆ โดยส่วนที่เป็นพื้นที่ในการสร้างความทรงจำให้กับผู้อ่านคือประวัติผู้ตาย และคำไว้อาลัย

แต่ถึงอย่างไรหนังสืองานศพจะเกิดขึ้นมิได้เลยถ้าหากไม่มีความตายเข้ามาเกี่ยวข้อง ความตายได้เปิดพื้นที่ในการสร้างหนังสืองานศพขึ้นมา รวมถึงการเขียนประวัติตั้งแต่เกิดจนตายของบุคคลหนึ่ง และคำไว้อาลัยที่ให้กับผู้ล่วงลับด้วย ความตายจึงมิได้นำมาแต่ความสูญเสียหากแต่ความตายได้หยิบยื่นอะไรบางอย่างให้กับสังคมด้วยว่าในบางกรณีความตายของบางคนก็ไม่สามารถนำมาซึ่งหนังสืองานศพได้เนื่องจากเงื่อนไขทางสังคมบางประการที่ไม่อนุญาตให้เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากกรณีการถึงแก่อสัญกรรมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม อดีตนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2507 ที่ประเทศญี่ปุ่นและไม่สามารถนำร่างกลับมาประกอบพิธีกรรมได้ด้วยเงื่อนไขของการคมนาคมขนส่งศพที่ไม่สะดวกในขณะนั้น จึงทำให้ประวัติของผู้ตายที่ถูกเขียนลงไปปรากฏในหนังสืออนุสรณ์พิธีบรรจรัฐของท่านในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2507 แทน

ความตายอนุญาตให้มีหนังสืองานศพก็จริงแต่ในทางกลับกันหนังสืองานศพก็มิได้มีรูปแบบอย่างเช่นในปัจจุบันหรืออยู่คู่กับพิธีกรรมศพ/ความตายมาตั้งแต่ครั้งอดีตอันไกลโพ้น หากแต่เป็นประดิษฐกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อราวหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ในตอนต่อไปจะเป็นการชี้ให้เห็นพัฒนาการของหนังสืองานศพในสังคมไทยในฐานะที่เป็นพื้นที่ผลิตสร้างความทรงจำของตัวบุคคลประเภทหนึ่ง

กำเนิดหนังสืออนุสรณ์งานศพ : จากชนชั้นนำ สู่นชนชั้นทั่วไป

ประเพณีการแจกหนังสือในงานศพหรือจัดทำหนังสืออนุสรณ์งานศพมิใช่สิ่งที่มีมาแต่เมื่อครั้งอดีตอันไกลโพ้น หากแต่เริ่มเกิดขึ้นเมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์เริ่มแพร่หลายเข้ามาสู่ชนชั้นนำของสังคมไทยและต้นทุนในการพิมพ์มีราคาที่ย่อม้างถูกกว่า

ในช่วงแรกของเทคโนโลยีการพิมพ์ในสังคมไทย แต่ถึงอย่างไรก็ตามงานพิธีศพในอดีต ก่อนการมีประเพณีแจกหนังสือก็มีการแจกสิ่งของต่างๆ ให้ผู้เข้าร่วมงานด้วยเช่นเดียวกัน สวงน อ้นคง เป็นผู้หนึ่งที่ทำให้ข้อมูลการแจกของชำร่วยในงานศพไว้อย่างน่าสนใจ

“ประเพณีการแจกของชำร่วยแก่ผู้ไปช่วยงานฌาปนกิจได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ของชำร่วยที่เจ้าภาพแจกนั้นเป็นของที่มีลักษณะและต่างชนิดกันตามฐานะเจ้าภาพที่เป็นคนร่ำรวยมั่งมีเงินทองมากก็แจกของเครื่องใช้มีค่าเช่น ตลับนาฬิกา และเงิน เป็นต้น บางเจ้าภาพมีการแจกเสื้อผ้าทั้งชุด ส่วนงานพระศพเจ้านายก็ทรงพระราชทานสลากแก่ผู้ไปในงานพระราชทานเพลิงศพนั้น แล้วผู้ที่ได้รับพระราชทานสลากไปขึ้นเอาสิ่งของตามเบอร์ที่มีอยู่ในสลากนั้น ของเหล่านี้มีอยู่เกือบทุกอย่าง นับตั้งแต่ แก้ว แหวน เงิน ทอง เสื้อผ้า ตลอดจนกระดุมของใช้เบ็ดเตล็ด เจ้าภาพบางเจ้าภาพมีฐานะค่อนข้างยากจนก็แจกผ้าเช็ดหน้าหรือไม้แคะหูเป็นของชำร่วยก็มี หรือบางทีก็ไม่มีของชำร่วยแจกก็มี การแจกหนังสือเป็นของชำร่วยแก่ผู้ไปช่วยงานศพ เพิ่งจะเริ่มมีครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ก็ยังไม่เป็นประเพณีที่นิยมกันนัก...”²

ประเพณีดังกล่าวได้ตกทอดลงมาถึงปัจจุบันดังจะเห็นได้จากในงานพิธีศพบางแห่งก็ยังมีการแจกของชำร่วยประเภทต่างๆ อาทิ ยาต้ม ยาหม่อง จาน ชาม อยู่เช่นเดิม หนังสืออนุสรณ์งานศพซึ่งเป็นสิ่งที่แพร่หลายในช่วงหลังก็เป็นของชำร่วยชนิดหนึ่ง หรือเป็นของชำร่วยเสริมแจกคู่กับสิ่งอื่นในงานพิธีศพ แต่ถึงอย่างไรหนังสืออนุสรณ์งานศพก็ดูเหมือนจะมีคุณค่าทางด้านความทรงจำสูงกว่าของชำร่วยชนิดอื่น เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่บรรจุเรื่องราวของผู้ตาย และความรู้สึกของคนอื่นต่อผู้ตายเอาไว้

ภายหลังการแพร่ขยายเข้ามาของเทคโนโลยีการพิมพ์โดย แดน บีช บรัดเลย์ มิชชันนารีชาวอเมริกัน ชาวสยามส่วนหนึ่งก็ได้รับรู้ถึงความทรงพลังในการผลิตซ้ำ

² สวงน อ้นคง, “การแจกหนังสือเป็นของชำร่วย”, สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 4 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2529), หน้า 164-165.

และถ่ายทอดสิ่งพิมพ์ในเวลาอันรวดเร็ว สิ่งพิมพ์จำนวนมากได้ออกมาปรากฏต่อสายตาชาวสยาม อาทิ หนังสือบางกอกรีคอดเดอ ที่เป็นดั่งหนังสือพิมพ์เล่มแรกของประเทศไทย หรือพจนานุกรมฉบับแดน บีช บรัดเลย์ เป็นต้น เทคโนโลยีการพิมพ์ได้แพร่ขยายจากเหล่ามิชชันนารีสู่ชนชั้นนำสยามในเวลาต่อมา ในช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ยังทรงผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารและดำรงอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎฯ อยู่นั้น พระองค์ทรงมีความสนพระทัยในเทคโนโลยีและวิชาความรู้ด้านต่างๆ ของชาวตะวันตก สิ่งพิมพ์ก็เป็นหนึ่งในจำนวนความสนใจอันหลากหลายของท่าน ดังมีหลักฐานปรากฏว่าทรงโปรดให้ตั้งโรงพิมพ์เพื่อพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาแจกแก่คฤหัสถ์และบรรพชิตสู้กับหมอศาสนาอเมริกัน³ แต่ถึงอย่างไรนั้นก็มิใช่ประเด็นการพิมพ์หนังสือแจกตามงานสำคัญหากแต่เป็นการแจกจ่ายโดยทั่วไป ต่อมาเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงให้มีการจัดตั้งโรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวังขึ้นเพื่อพิมพ์งานของพระบรมมหาราชวัง แต่ก็ต้องเผชิญกับปัญหาขาดโดยตลอด โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนกระดาษฝรั่งสำหรับพิมพ์

เมื่อมีการตั้งโรงพิมพ์ในพระบรมมหาราชวังชนชั้นนำสยามก็ได้คุ้นชินกับเทคโนโลยีทางด้านกรพิมพ์และหนังสือ ในการแจกหนังสือเป็นของที่ระลึกหรือของชำร่วยครั้งแรกในเมืองไทย เท่าที่ค้นพบได้เก่าที่สุดในหอสมุดแห่งชาติ ก็คือในงานฉลองเลื่อนกรมของกรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ “ตอนที่ได้เลื่อนจากกรมหมื่นอักษรศาสตรโสภณ มาเป็น กรมขุนบดินทรฯ เมื่อ พ.ศ. 2419 หนังสือที่นำมาแจกในครั้งนั้นคือหนังสืออนนทุกปรณัมตีพิมพ์ที่โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง”⁴ การพิมพ์หนังสือในครั้งนี้อยู่เหมือนจะเป็นการกระทำโดยส่วนตัวและเป็นไปตามบริบทของตำแหน่งกล่าวคือพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้กำกับโรงพิมพ์หลวงมาตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 4 จึงมีความคุ้นชินกับการพิมพ์ซึ่งเป็นการง่ายในการหากระดาษและเรื่องที่จะมาพิมพ์ดีกว่าผู้อื่น

³ รัตนา เตษามหาชัย, “หนังสืออนุสรณ์งานศพ ใน หอสมุดปรีดี พนมยงค์”, โดมทัศน์ (ปีที่ 22 ฉบับที่ 1 : 2544), หน้า 50.

⁴ ดู สงวน อึ้งคง, *อ้างแล้ว*, หน้า 166.

ในส่วนของการแจกหนังสือเป็นของที่ระลึกในงานพิธีศพได้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2423 ในงานพระเมรุการพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมราชมารศรีเพ็ชรรัตน์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ โปรดให้จัดพิมพ์หนังสือสวดมนต์ฉบับภาษาไทย เพื่อพระราชทานแก่พระสงฆ์ไทยทั่วทุกพระอาราม จำนวน 10,000 ฉบับ Patrick Jory ได้ตั้งข้อสังเกตต่อหนังสือดังกล่าวในการสร้าง “ความเป็นไทย” ว่า

“การถอดต้นฉบับตัวเขียนอื่นออกเป็นตัวเขียนไทยซึ่งเป็นการยกสถานะความเป็น “ไทย” สำหรับงานเหล่านั้นให้สูงขึ้น ตัวเขียนที่ไม่ใช่ตัวอักษรไทยที่สำคัญอันหนึ่งคืออักษรขอม ซึ่งเป็นตัวอักษรที่ใช้กันมานานในแถบภาคกลางและภาคใต้ในงานเขียนทางศาสนา โดยข้อเท็จจริงแล้วงานที่ถูกห่อพระสมุดฯ [เดิมคือห่อพุทธศาสนสังคหะ] จัดให้เป็น “วรรณคดีไทย” และ “ประวัติศาสตร์ไทย” เดิมก็ถูกเขียนขึ้นด้วยอักษรขอม แน่แน่นอนว่าย่อมเป็นการไม่เหมาะสมที่จะพิมพ์ประวัติศาสตร์และวรรณคดี “ไทย” โดยใช้ตัวอักษรขอมที่นับวันจะถูกมองจากราชสำนักว่าเป็นตัวอักษร “ต่างประเทศ” จนมีความพยายามจากราชสำนักที่จะใช้อักษรไทยมาแทนที่ ใน พ.ศ. 2423 รัชกาลที่ 5 ทรงสั่งให้พิมพ์คู่มือหนังสือสวดมนต์ฉบับมาตรฐานโดยใช้อักษรไทยเป็นครั้งแรก”⁵ (วงเล็บโดยผู้เขียน)

การพิมพ์หนังสืองานศพในช่วงแรกจึงเป็นการสร้างความเป็นไทยและความทรงจำระดับชาติต่อความเป็นไทยขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลังปี พ.ศ. 2424 ที่มีการจัดตั้งหอสมุดวชิรญาณขึ้นอย่างเป็นทางการ ในพระนิพนธ์ “บางเรื่องเกี่ยวกับตำนานหอพระสมุด” สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายถึงเหตุผลในการพิมพ์หนังสือแจกให้ผู้นั่งตามงานการกุศลว่า

⁵ Patrick Jory (เขียน) ประจักษ์ ก้องกีรติ (แปล), “สืบสาวกำเนิดหอสมุดแห่งชาติ: หนังสือกับความเป็นชาติ”, ศิลปวัฒนธรรม (ปีที่ 25 ฉบับที่ 9), หน้า 122-123.

“การพิมพ์หนังสือให้ผู้อื่นสร้างนั้น เป็นของแจกในการกุศลเป็นพิเศษ เป็นวิธีที่มีขึ้นแต่เมื่อครั้งหอพุทธศาสนสังฆะดังก่อมาแล้ว เมื่อทำต่อมาในหอพระสมุทสำหรับพระนคร เป็นประโยชน์ดีกว่าพิมพ์ด้วยวิธีอื่นทั้งสิ้น ด้วยมีผู้ศรัทธาสร้างหนังสือแจกในการกุศลกันมากแลมากขึ้นทุกที ถึงเป็นการหนักแรงกรรมการแลพนักงานหอพระสมุทฯ ที่ต้องแลตรวจหนังสือที่พิมพ์ในจำพวกนี้ ก็เห็นว่าเปนสาธารณประโยชน์ ด้วยเปนเหตุให้มีหนังสือดี ๆ พิมพ์แพร่หลายได้มาก ... หนังสือที่เป็นของแจกในการกุศลต่างโดยลักษณะการเปน 2 อย่าง คือ เนื่องด้วยการมงคลอย่าง 1 เนื่องด้วยการศพออย่าง 1 ทุกวันนี้ยังสร้างหนังสือแจกในงานศพมากกว่างานมงคล...”⁶

จะเห็นได้ว่าการพิมพ์หนังสือแจกการกุศลเป็นการก๊ออย่างหนึ่งของหอพระสมุทวชิรญาณ แต่หนังสือโดยส่วนใหญ่ที่พิมพ์จะเป็นหนังสือที่แจกในงานศพ การพิมพ์หนังสือประเภทนี้แจกดูจะเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นทั้งสองฝ่าย ระหว่างเจ้าภาพและหอพระสมุทในฐานะผู้จัดพิมพ์ “สำหรับเจ้าภาพผู้ให้ทุนทรัพย์อุดหนุนการพิมพ์ก็ถือเป็นการทำทานแบบหนึ่ง สำหรับหอพระสมุทฯ หนังสืองานศพช่วยให้หนังสือดี ๆ ทั้งหลายได้พิมพ์เผยแพร่ออกไปได้มาก หากหอพระสมุทฯ ต้องเป็นผู้ลงทุนเองก็จะลำบาก เพราะการพิมพ์ในสมัยนั้นมีค่าใช้จ่ายสูง เนื่องจากกระดาษหายากและราคาแพง นอกจากนี้ ประโยชน์ที่ตกแก่หอพระสมุทอีกประการหนึ่งคือ หนังสืองานศพจำนวนหนึ่งถูกยกให้เป็นสมบัติของหอพระสมุทฯ ซึ่งส่วนหนึ่งก็จะนำออกจำหน่ายเพื่อหารายได้ กับอีกส่วนหนึ่งก็ได้จัดส่งไปเป็นหนังสือแลกเปลี่ยนกับสถาบันวิชาการต่างประเทศ”⁷

การพิมพ์หนังสือเพื่อแจกในงานศพช่วงแรกส่วนใหญ่จะกระทำกันอยู่ในหมูชนชั้นนำและผู้มีฐานะเนื่องด้วยเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากชนชั้นนำและต้นทุนการผลิตที่สูงดังที่กล่าวถึงมาแล้ว ในช่วงต้นของการดำเนินงาน “สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุ

⁶ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ, “บางเรื่องเกี่ยวกับตำนานหอพระสมุท”, หนังสืออภิธานนทานการในโอกาสก่อตั้ง บริษัท สองสยาม จำกัด (กรุงเทพฯ : สองสยาม, 2532), หน้า 17.

⁷ Patrick Jory (เขียน) ประจักษ์ ก้องกีรติ (แปล), อ้างแล้ว, หน้า 122.

ภาพทรงเป็นปัจจัยช่วยเหลืออยู่อย่างสำคัญ เพราะทรงกว้างขวาง เป็นที่เคารพนับถือของมหาชนแทบทุกชั้นบรรดาศักดิ์ และทรงรอบรู้จิตวิทยา อาจเลือกหนังสือประทานให้เหมาะแก่บุคคลและแก่กำลังทรัพย์ของผู้คนได้ ทั้งบุคคลนั้นๆ ยังจะได้รับเกียรติยศพิเศษ ที่มีพระนิพนธ์ของพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ปรากฏอยู่ในหน้าหนังสือด้วย”^{๑๖} การกระทำของพระองค์ส่วนหนึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่าเปรียบเสมือนการควบคุมความรู้โดยราชสำนักสยามส่วนกลาง ความรู้ที่ถูกทำให้สิดิตและเผยแพร่ออกไปส่วนต้องได้รับการคัดสรรจากส่วนกลางเสียก่อน การที่จะเผยแพร่ความรู้ผ่านการแจกหนังสือด้วยตนเองในช่วงแรกดูเหมือนจะไม่สามารถกระทำได้มากเนื่องด้วยเงื่อนไขทางต้นทุนและเทคโนโลยี การเผยแพร่ความรู้ผ่านหนังสือของบุคคลอื่นจึงทำโดยการจำหน่ายเป็นหลักส่งผลให้กระจายอยู่ในวงแคบกว่าการแจกหนังสือเนื่องด้วยหนังสือดูเหมือนจะมีได้เป็นปัจจัยในการดำรงชีพหลักของคนในช่วงเวลานั้น

การพิมพ์หนังสืออนุสรณ์งานศพดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่แพร่หลายขึ้นอย่างต่อเนื่องจากชนชั้นนำก็ขยายสู่กลุ่มพ่อค้าและสามัญชนทั่วไป อันอาจเนื่องมาจากเทคโนโลยีและต้นทุนการพิมพ์ที่มีราคาถูกลง พร้อมกับการเปิดกิจการโรงพิมพ์จำนวนมากขึ้น ทำให้การเข้าถึงการพิมพ์ของผู้คนเป็นไปได้โดยง่ายขึ้นนอกจากนี้หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ที่ “หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร” ได้เปลี่ยนเป็น “หอสมุดแห่งชาติ” โดยทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมหนังสือเป็นหลัก และลดบทบาทในด้านารพิมพ์หนังสือการกุศลจนหมดหน้าที่นี้ลงไปในเวลาต่อมา จึงทำให้ความรู้ที่เคยผูกขาดโดยราชสำนักส่วนกลางหมดลงไปด้วย การพิมพ์หนังสือการกุศลและหนังสืออนุสรณ์งานศพจึงตกเป็นหน้าที่ของโรงพิมพ์เอกชนและรัฐบาลบางแห่งแทน

แต่ถึงอย่างไรก็ตามการพิมพ์หนังสืออนุสรณ์งานศพมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะรูปแบบ/การแบ่งเนื้อหาที่ในช่วงแรกก็มิได้บรรจุประวัติผู้ตายและคำไว้อาลัยแก่ผู้ตายเอาไว้ การนิยมเอาประวัติของผู้ตายมาลงไว้ในหนังสือนั้นเพิ่งจะมารวมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเวลานั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

^{๑๖} สุลักษณ์ ศิวรักษ์, “ประเพณีแจกหนังสือ”, หนังสืออภิชนนทนาการในโอกาสก่อตั้ง บริษัท ส่องสยาม จำกัด (กรุงเทพฯ : ส่องสยาม, 2532), หน้า 21.

ทรงเป็นนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณ หนังสืองานศพที่เป็นประวัติของผู้ตายล้วนๆ เล่มแรกได้แก่หนังสือ ศรีสุนทรประวัติ อันเป็นประวัติของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) เจ้ากรมพระอาลักษณ์ในรัชกาลที่ 5⁹ ส่วนคำไว้อาลัยแก่ผู้ตายยังไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าเริ่มขึ้นแต่เมื่อใดสันนิษฐานว่าคงเริ่มต้นไล่เลี่ยกับประเพณีการพิมพ์หนังสืออนุสรณ์งานศพ ในเวลาต่อมารูปแบบของหนังสืออนุสรณ์งานศพได้เปลี่ยนแปลงไปจนเป็นดังที่พบในปัจจุบันนี้ “ส่วนใหญ่ของหนังสืออนุสรณ์งานศพที่สำรวจพบจะประกอบไปด้วยประวัติขนาดย่อของผู้ตาย คำไว้อาลัยจากเพื่อนและผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้ตาย และบทความ/งานเขียน”¹⁰ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานทางพุทธศาสนาและการแพทย์

ที่กล่าวมาทั้งหมดคือกำเนิดและความเปลี่ยนแปลงของประเพณีการแจกอนุสรณ์งานศพในสังคมไทยอย่างคร่าวๆ ความทรงจำที่เกิดขึ้นกับหนังสืองานศพเราอาจวิเคราะห์ได้ในแง่ของการสร้างความทรงจำร่วมในระดับชาติดังที่กล่าวถึงมาบ้างแล้วในเรื่องการสร้างความเป็นไทยและความรู้ที่ครอบงำจากส่วนกลาง แต่ถึงอย่างไรความทรงจำต่อผู้ตายในฐานะปัจเจกชนคนหนึ่งที่มีทั้งความดีความชั่วก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจไม่น้อยโดยเฉพาะผู้ตายที่เคยอยู่ในฐานะของผู้มีบทบาทอย่างสูงต่อสังคมและการเมืองล้วนส่งผลกระทบต่อารรับรู้ของผู้คน ประวัติและคำไว้อาลัยของผู้ตายในหนังสืองานศพเปรียบเสมือนเป็นการสร้างชุดของการรับรู้เกี่ยวกับผู้ตายและบริบททางสังคมไทยผู้ตายเข้าไปเกี่ยวข้อง

ประวัติผู้ตาย คำไว้อาลัย : ความจริงที่สร้าง และความทรงจำที่ถูกเลือก

คำไว้อาลัยและประวัติของผู้ตายในหนังสืออนุสรณ์งานศพล้วนมิใช่สิ่งที่ถูกเขียนขึ้นมาโดยปราศจากเงื่อนไข ทั้งสองสิ่งจะเกิดขึ้นมิได้เลยถ้าหากไม่มี “ความตาย” เข้ามาเกี่ยวข้อง ความตายได้มอบอำนาจให้ผู้เขียนสามารถเขียนถึงผู้ที่ล่วงลับไปได้ และภายใต้บริบทที่ความตายเป็นเงื่อนไขหลักในการเขียนถึงผู้อื่นที่ล่วงลับ ผู้เขียนจึงถูกกำกับด้วยอำนาจของเงื่อนไขแห่งความตายของผู้อื่นนั้นทั้งที่รู้และไม่รู้ตัว

⁹ ดู สงวน อ้นคง, *อ้างแล้ว*, หน้า 170.

¹⁰ Grant A Olson, “Thai Cremation Volume : A Brief History of a Unique Genre of Literature”, *Asian Folklore Studies* (Volume 51:1992), p. 284.

สิ่งที่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานศพคือความตั้งงามของบุคคลผู้ล่วงลับในคำไว้อาลัยและประวัติผู้ตายที่มีผู้เขียนถึง ภายใต้ความสัมพันธ์ในฐานะญาติ เพื่อน หรือผู้ใกล้ชิด ตลอดจนความคิดในการอโหสิกรรมให้แก่ผู้ตายตามหลักพุทธศาสนา ความตายได้ผลักดันให้ผู้เขียนเหล่านั้นทำตัวเป็นดังผู้ที่เปิดดวงตาเพียงข้างเดียว เป็นดวงตาที่รับรู้แต่ความตั้งงามของผู้ล่วงลับและถ้ายทอดสิ่งที่รับรู้ผ่านความตั้งงามนั้นสู่ตัวอักษรที่ปรากฏเป็นคำไว้อาลัยและประวัติผู้ตาย

นอกจากนี้คำไว้อาลัยและประวัติของผู้ตายยังเปรียบเสมือนการประกาศความตายและชีวิตก่อนดับสิ้นของผู้ตายให้สังคมในวงกว้างได้รับรู้ บุคคลที่อาจไม่รู้จักผู้ตายโดยตรงก็อาจรู้จักและจัดวางรูปแบบความรู้ต่อผู้ตายผ่านข้อมูลที่ได้จากหนังสืออนุสรณ์งานศพ คำไว้อาลัยและประวัติผู้ตายดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ทำให้เรื่องราวของผู้ตายมีความสถิต หยดนิ่งจากตัวอักษรที่สื่อสารอย่างตรงไปตรงมาทำให้การตีความของแต่ละบุคคลสามารถดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ความทรงจำต่อตัวผู้ตายจึงเป็นสิ่งที่สถิตอยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง อย่างน้อยก็ในช่วงที่ยังไม่มีสำนวนการเขียนถึงผู้ตายในรูปแบบอื่นๆ ในงานศึกษาชิ้นนี้ได้้นำประวัติและคำไว้อาลัยจากหนังสืออนุสรณ์งานศพของชนชั้นนำทางการเมืองไทยสองท่านมาใช้ในการศึกษาอันได้แก่ นายควง อภัยวงศ์ และจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์¹¹ และหนังสืออนุสรณ์การบรรจุอัฐิของจอมพล ป. พิบูลสงคราม¹² อันเนื่องจากบุคคลที่สามเป็นที่รับรู้ของสังคมไทยในวงกว้าง ตลอดจนมีข้อมูลเปรียบเทียบกับสิ่งที่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานศพอย่างกว้างขวาง

¹¹ หนังสืออนุสรณ์งานศพของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้นมีผู้จัดพิมพ์ 3 แห่งด้วยกัน อันได้แก่ สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงพัฒนาการ และกองทัพอากาศ โดยแต่ละรูปแบบจะมีความแตกต่างกันในเนื้อหาความรู้ภายใน หากแต่ประวัติของผู้ตายมาจากผู้เขียนคนเดียวกันและมีความเหมือนกันทั้งหมดในส่วนของคำไว้อาลัยจะมีเพียงแต่นับของกระทรวงพัฒนาการที่จะมีคำไว้อาลัยจากนายพจน์ สารสิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงฯ เพิ่มเข้ามา.

¹² ในกรณีของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้นจากที่กล่าวมาแล้วที่เงื่อนไขทางสังคมไม่อนุญาตให้สามารถเขียนถึงเป็นหนังสืองานศพได้ อันเนื่องจากท่านเสียชีวิตในต่างประเทศและการขนย้ายศพในขณะนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบากจึงทำให้ประวัติและคำไว้อาลัยไปปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานบรรจุอัฐิแทน แต่ถึงอย่างไรผู้เขียนขออนุญาตเรียกรวมกับท่านอื่นๆ ว่า "หนังสืออนุสรณ์งานศพ" ในเวลาที่กล่าวถึงหนังสือของทั้งสาม.

ประวัติชีวิตของผู้ตาย : การตีความที่หยุดนิ่ง และการดำเนินเรื่องที่สั้นกระชับ

ประวัติชีวิตของผู้ตายเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในหนังสืออนุสรณ์งานศพเกือบทุกเล่ม ส่วนหนึ่งมันได้ช่วยให้บุคคลได้เข้าไปทำความเข้าใจกับผู้ตายในรูปแบบที่รวดเร็ว ในอีกส่วนหนึ่งมันช่วยในการจัดวางรูปแบบการรับรู้เกี่ยวกับผู้ตายให้กับผู้ที่ไม่เคยมีความสัมพันธ์กับผู้ตายอย่างสนิทชิดใกล้มาก่อนและมันอาจเป็นการรับรู้เกี่ยวกับผู้ตายครั้งแรกของบุคคลนั้น

การเขียนประวัติชีวิตของผู้ตายในหนังสืออนุสรณ์งานศพเป็นสิ่งที่ต่างกับการเขียนประวัติบุคคลทั้งชีวประวัติและอัตชีวประวัติโดยสิ้นเชิง การเขียนประวัติในหนังสืออนุสรณ์งานศพจำเป็นที่จะต้องให้ความตายเข้ามาทำการเปิดประตูนำตัวผู้เขียนไปสู่การเขียนเพราะหากไม่มีความตายแล้วการเขียนประวัติตั้งแต่เกิดจนตายของบุคคลหนึ่งย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ประวัติของผู้ตายในหนังสืออนุสรณ์งานศพยังมีความสั้นกระชับ ลดทอน และมีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์แห่งการอ่านน้อยกว่าการเขียนประวัติบุคคลในรูปแบบต่างๆ ความแข็งทื่อ และสื่อความหมายอย่างตรงไปตรงมาของคำ ประโยคในประวัติผู้ตายดูเหมือนจะเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่พบในหนังสืออนุสรณ์งานศพ ภายใต้รูปแบบการเขียนที่มีความหลากหลาย

ในหนังสืออนุสรณ์งานศพสามเล่มที่นำมาใช้ในการศึกษา ประวัติของผู้ตายในหนังสืออนุสรณ์งานศพของนายควง อภัยวงศ์ และหนังสืออนุสรณ์การบรรจุอัฐิของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดูเหมือนจะให้ภาพของความแข็งทื่อ และสื่อความหมายของคำอย่างตรงไปตรงมาได้อย่างดี ประวัติของผู้ตายในหนังสือทั้งสองเล่มได้ให้รายละเอียดในชีวิตของผู้ตายโดยแบ่งเป็นหัวข้อต่างๆ อาทิ ชื่อ เกิด ชื่อบิดา มารดา การศึกษา ตำแหน่งราชการประจำ ตำแหน่งทางการเมือง ตำแหน่งพิเศษ ชื่อภรรยา ชื่อบุตร เป็นต้น โดยในหัวข้อต่างๆ จะมีรายละเอียด และลำดับการรับตำแหน่งบรรจุอยู่ในแต่ละหัวข้อโดยรายละเอียดเหล่านั้นจะมีความสั้นกระชับของคำ ตลอดจนมิได้ให้คำอธิบายรายละเอียดเหล่านั้น ตัวอย่างของรายละเอียดดังกล่าว เช่น “ชื่อตัว แปลกพิบูลสงคราม” “สัญชาติไทย บังคับไทย ศาสนาพุทธ” “ชื่อภริยาท่านผู้หญิงละเอียดพิบูลสงคราม” หรือ “นายควง อภัยวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ 11 ค่ำ เดือน 6 ปีชาล

ตรงกับวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2445 ที่เมืองพระตะบอง เป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ชุ่ม อภัยวงศ์) “พ.ศ. 2461 ออกไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส” “5 พฤษภาคม 2502 ได้รับพระราชทานหตุจุลจอมเกล้าพิเศษ” เป็นต้น

จากที่กล่าวมาประวัติของผู้ตายทั้งสองจึงเป็น “ข้อเท็จจริง (Fact)” ที่ไม่มีการให้ความหมาย และคุณค่าต่อข้อเท็จจริง กล่าวคือไม่มีการตีความผลของการกระทำ โดยผู้เขียน แต่ถึงอย่างไรข้อเท็จจริงที่กล่าวถึงก็เป็นเพียงข้อเท็จจริงจำนวนหนึ่งจาก ข้อเท็จจริงจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับชีวิตผู้เขียน กล่าวคือ ไม่ปรากฏข้อเท็จจริงของผู้ตายในแง่ลบ อาทิ การสั่งตั้งศาลพิเศษพิจารณาคดีรูททางการเมือง หรือการถูกลอบสังหาร เป็นต้น ดังนั้น ประวัติผู้ตายที่ปรากฏจึงเป็นข้อเท็จจริงแต่บางส่วนของผู้ตาย และเป็นข้อเท็จจริงที่ยังไม่มีการให้ความหมาย/คุณค่า การรวมตัวของข้อเท็จจริงในลักษณะที่ถูกเลือกสรรดังที่กล่าวมาได้ส่งผลต่อการประกอบสร้างความหมายหรือตีความให้กับตัวผู้ตายโดยผู้อ่านตัวบท ความหมายดังกล่าวได้แสดงนัยยะไปในทางที่ดีหรือค่อนข้างดี อาทิ การเจริญก้าวหน้าทางการงาน หรือการงานและหน้าที่รับผิดชอบที่มีตำแหน่งสูง/สำคัญ เป็นต้น การใช้คำที่สั้นกระชับ ไม่มีความหมายคลุมเครือ และสื่อสารอย่างตรงไปตรงมายังส่งผลให้การตีความของผู้อ่านอยู่ในกรอบของคำที่มีความสั้นไหลทางความหมายน้อย การตีความจึงเป็นไปตามกรอบของคำที่ตายตัวมากกว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างความหมายกับความคิดและประสบการณ์ของผู้อ่านตัวบท

นอกจากรูปแบบประวัติผู้ตายในหนังสืออนุสรณ์งานศพที่ใช้คำที่สั้นกระชับ ตัดรายละเอียดปลีกย่อยของข้อมูล และการไม่ให้คุณค่า/ความหมายกับข้อเท็จจริง ยังมีรูปแบบการใช้คำที่ให้ความหมายและคุณค่า ควบคู่กับการใช้คำที่กระชับเหมือนดังที่กล่าวมาแล้ว ดังจะเห็นได้จากหนังสืออนุสรณ์งานศพของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นอกจากรูปแบบการแบ่งหัวข้อและรายละเอียดในแต่ละหัวข้อที่ใช้คำที่สั้นกระชับ อาทิ “๗พณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เกิดเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2451” “เป็นกรรมาการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ 28 พฤษภาคม 2495” แล้ว ยังปรากฏการให้ความหมาย/คุณค่าต่อตัวผู้ตายและการกระทำของผู้ตายดังจะเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้

“เมื่อวัยเยาว์ ๗พรรษา จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้ที่มีการพยายามยาก
 เรียบร้อย พุดน้อย แต่มีใบหน้ายิ้มแย้ม แจ่มใส และถ้อยทีถ้อยอาศัยกับเพื่อน
 ผู้งดีมาก ๗พรรษา ท่านได้ชื่อว่าเป็นผู้มีนิสัยรักสวยรักงาม แต่งกายสะอาด
 หมดจดด้วยเสื้อผ้าที่รีดเรียบอยู่เสมอ...”

“...ท่ามกลางความวิบวาคโครกเศร้าและด้วยความอาลัยอย่างสุดซึ้ง
 ของบรรดาชาวไทยและเทศทุกผู้ท่รู้จัก ๗พรรษา คงฝากแต่ชื่อเสียงและเกียรติ
 คุณความดีจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของชาติเป็นอเนกประการ”

นอกจากนี้ ในประวัติยังมีการยกพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้
 ราชเลขาธิการในพระองค์ อัญเชิญมาพระราชทานแก่ท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์ใน
 วันที่จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ถึงแก่กรรม ดังความว่า

“นายกฯได้ปฏิบัติหน้าที่มาด้วยความเหน็ดเหนื่อย ตรากตร้า โดยมีได้
 นึกถึงตนเองเลย และได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ จึง
 เป็น การสูญเสียอันยิ่งใหญ่สำหรับบ้านเมืองเราด้วย”

จะเห็นได้ว่าความหมายของตัวบทที่เพิ่มมามีการให้คุณค่าต่อการกระทำหรือ
 ข้อเท็จจริงไปในทางบวกต่อตัวผู้ตายแต่คำที่ให้คุณค่าความหมายเหล่านั้นก็เป็นคำที่มี
 ความหมายชัดเจน แน่นนอน ดังนั้น ประวัติของผู้ตายจึงเป็นสิ่งที่ส่งผลให้ผู้อ่านเข้าไป
 ทำความรู้จักกับผู้ตายอย่างฉับไว และให้ความหมาย ตลอดจนสร้งรูปแบบความทรง
 จำกับผู้ตายในทางบวกมากกว่าทางลบ ไม่ว่าจะเป็นการประกอบสร้งข้อเท็จจริงให้มี
 ความหมายในทางบวกหรือการให้คุณค่า/เพิ่มเติมข้อคิดเห็นต่อการกระทำหรือข้อเท็จ
 จริงนั้นลงไปด้วย ประวัติของผู้ตายในอนุสรณ์งานศพจึงเป็นที่สิงสถิตของความดีงาม
 ของตัวผู้ตายผ่านการจารึก/เขียนคำลงบนแผ่นกระดาษที่เปรียบเสมือนแผ่นประกาศ
 เรื่องราวตั้งแต่เกิดจนตายของบุคคลหนึ่ง แต่แผ่นประกาศนั้นก็ดูเหมือนนำเสนอแต่
 เพียงบางส่วนเสี้ยวของเรื่องราวตั้งแต่เกิดจนตายของบุคคลหนึ่งเท่านั้น นอกจากนี้

ประวัติของผู้ตายในหนังสืออนุสรณ์งานศพแล้วคำไว้อาลัยก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่บ่งบอก/ประกาศให้รับรู้ถึงคุณงามความดีของผู้ตาย

คำไว้อาลัย : ความสูญเสีย ความดี และการบิดเบือน

นอกจากประวัติของผู้ตายแล้ว ส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญและพบได้โดยทั่วไปในหนังสืออนุสรณ์งานศพคือ “คำไว้อาลัย” Grant A Olson เป็นผู้หนึ่งที่ได้ทำการศึกษาประวัติและรูปแบบของหนังสืองานศพในสังคมไทยไว้ค่อนข้างละเอียดในบทความ “Thai Cremation Volume : A Brief History of a Unique Genre of Literature” ได้ให้คำอธิบายและลักษณะเกี่ยวกับคำไว้อาลัยไว้ว่า

“คำไว้อาลัยที่ได้รับการกล่าวถึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการทำความเข้าใจต่อลักษณะทางความคิดของ [สังคม] ไทยและพวกเขา มีความตระหนักที่จะจดจำความตายเช่นไร โดยปกติทั่วไปลักษณะนิสัยของผู้ตายจะถูกทำให้ดำรงอยู่ในความหลากหลายและการพรรณนาโดยการใช้คำว่า “ใจ” เป็นหลัก ยกตัวอย่างเช่น ใจดี ใจกว้าง และอื่นๆ นั่นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยเฉพาะของบุคคลที่มีแต่ความดีอันนำมาซึ่งความมีคุณค่าต่อการเก็บรักษาความทรงจำนั้น อีกสิ่งหนึ่งที่ปรากฏในคำไว้อาลัยคือการพรรณนาถึงความสัมพันธ์ที่คุ้นเคยระหว่างผู้เขียนกับผู้ตายว่า มีลักษณะเช่นไรอันจะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือในการพรรณนาถึงนิสัยของบุคคลที่ตาย”¹³

จากการสำรวจคำไว้อาลัยที่ปรากฏอยู่ในหนังสืออนุสรณ์งานศพของชนชั้นนำทางการเมืองทั้งสามท่านดูเหมือนว่าจะไม่ต่างจากที่ Olson ศึกษาไว้เท่าใดนัก นอกจากลักษณะนิสัยของผู้ตาย และการกล่าวถึงความสนิมสนมระหว่างผู้ตายของผู้เขียนแล้ว ความเสียใจอย่างสุดซึ้งก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึงในหนังสืออนุสรณ์งานศพ ดังจะเห็นได้จาก พระราชสาส์นลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ บรมราชินีนาถ

¹³ Grant A Olson, *Ibid*, p. 287.

ที่พระราชทานแก่คุณหญิงเลขา อภัยวงศ์ แสดงความไว้อาลัยต่อการจากไปของนายควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ว่า

“ทั้งๆ ที่ฉันได้พยายามทำใจแล้ว แต่พอทราบว่าคุณควงถึงแก่กรรม ก็อดใจหายและเสียดายไม่ได้ เพราะทราบกันดีว่า คุณควงเป็นคนดีมาก นึกถึงแต่ประโยชน์ของประเทศชาติเป็นใหญ่เสมอมา ฉันรู้สึกเสียใจร่วมกับคุณหญิงและครอบครัวด้วย”¹⁴

นอกจากนี้ คุณประโยชน์ที่ได้กระทำต่อสังคมและประเทศชาติก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ได้รับการเขียนถึงในคำไว้อาลัยดังจะเห็นได้จากพระราชสาส์นลายพระหัตถ์ในข้างต้น และคำไว้อาลัยของนายพจน์ สารสิน ต่อการจากไปของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ อดีตนายกรัฐมนตรี

“...ในฐานะที่เป็นนายกรัฐมนตรี หัวหน้าคณะรัฐบาลฯ พณฯ ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แก่ประชาชนโดยทั่วไปว่า ได้เพียรพยายามทำการจัดสิ่งที่เป็นภัยแก่ประชาชนและชาติบ้านเมืองนานาประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พณฯ แสดงเจตนาอันมั่นคงแน่วแน่เสมอมา ที่จะคุ้มครองและรักษาพระราชบัลลังก์ และเทิดทูนพระบรมเดชานุภาพแห่งองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นประมุขของชาติด้วยความจงรักภักดี ในพระมหากษัตริย์คุณ ส่วนในด้านต่างประเทศ พณฯ ได้กำหนดดำเนินนโยบายอันแน่วแน่ที่จะร่วมกับโลกเสรี กับได้สนับสนุนอุดมการณ์ของสหประชาชาติอย่างแรงกล้าและได้ก่อให้เกิดความเชื่อถือไว้วางใจ และเชื่อมั่นในประเทศไทยของบรรดามิตรประเทศทั่วโลก”¹⁵

¹⁴ พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ, สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ, สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ, “พระราชสาส์นถึงคุณหญิงเลขา อภัยวงศ์”, หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี ควง อภัยวงศ์ (2511).

¹⁵ พจน์ สารสิน, “คำไว้อาลัยของ พณฯ นายพจน์ สารสิน”, หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (กรุงเทพฯ : กระทรวงพัฒนาการ, 2507).

ดังที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่าคำไว้อาลัยในหนังสืออนุสรณ์งานศพจะมุ่งเน้นและชี้ให้เห็นถึงคุณงามความดี ลักษณะนิสัยที่ดี ตลอดจนคุณประโยชน์ที่ได้กระทำกับประเทศชาติในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ของผู้ตาย ในการเขียนคำไว้อาลัยผู้เขียนจึงได้ทำการเก็บกอด/ปิดทับ สิ่งอื่นที่ไม่พึงประสงค์ของผู้ตาย เช่น ความชั่ว ความเลว และผลกระทบทางลบในการกระทำของผู้ตายคำไว้อาลัยจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความจริงเพียงเสียวหนึ่ง เป็นความจริงที่ปิดทับแง่ลบของผู้ตายและในบางครั้งก็ถูกพรรณนาและให้คุณค่าสูงจนเกินไปในฐานะปัจเจกชนผู้ตายในขณะที่ยังมีชีวิตย่อมมีทั้งความดีและความชั่ว การกระทำที่ส่งผลดีและส่งผลร้ายต่อสังคม ดังนั้นเราจึงมีอาจปฏิเสธการดำรงอยู่ของความเลวและความชั่วของบุคคลหนึ่งได้ ปัจเจกชนที่ปราศจากความผิดพลาดและความชั่วย่อมมิใช่ปัจเจกชนหากแต่เสมือนเป็นการก้าวข้ามพ้นภาวะความเป็นมนุษย์ ในแง่นี้การให้ภาพของความดีในคำไว้อาลัยจึงเป็นกระบวนการหนึ่งในการพยายามสร้างให้ผู้ตายมีลักษณะเหมือนมนุษย์

นอกจากภาพลักษณ์ที่ดีขณะมีชีวิตของผู้ตายที่ปรากฏต่อสังคมเป็นสิ่งที่หนึ่งที่ทำให้คนทั้งหลายเข้าร่วมพิธีกรรมแห่งการไว้อาลัย รวมถึงส่งผลในการเขียนคำไว้อาลัยในหนังสืออนุสรณ์งานศพด้วย Jacques Derrida ได้ชี้ให้เห็นว่า การไว้อาลัยเปรียบเสมือนของขวัญแห่งความตาย (The Gift of Death) ที่เรามอบให้ผู้ตายภายใต้เงื่อนไขของความตายเรามีได้ไว้อาลัยผู้ตายจากความรู้สึกที่เกิดขึ้นในตัวเรา (subjectification) หากแต่การไว้อาลัยเป็นผลจากพลังภายนอก คือ การตาย ภาพลักษณ์ของผู้ตายและความสัมพันธ์กับผู้ตาย ที่ทำให้เราต้องแสดงการไว้อาลัยออกมา¹⁶ นอกจากนี้การอุทิศตนในฐานะการสร้างภาพลักษณ์หนึ่งของผู้ตายขณะมีชีวิตอยู่ เป็นสิ่งที่มีความดีในตัวมันเองแต่ความดีของการอุทิศตนก็มีใช้ความดีของผู้ตายในขณะมีชีวิตอยู่ ความดีของการอุทิศตนได้เชื่อมต่อกับผู้ตายกลายเป็นความดีแห่งภาพลักษณ์ของผู้ตายที่ถูกทำให้กลายเป็นความทรงจำที่ไม่สามารถลืมนั่นได้ ความดีแห่งภาพลักษณ์นี้เป็นสิ่งที่ผู้ตาย (ผู้รับบริจาค) ไม่สามารถเข้าถึงได้ ในทางกลับกันผู้ที่สามารถเข้าถึงความดี

¹⁶ ดู Derrida, Jacques., "Beyond : Giving for the Talking, Teaching, and Learning to Give, Death", *The Gift of Death* (Chicago : The University of Chicago Press, 1995), pp. 35-52.

แห่งภาพลักษณ์นั้นคือเหล่าผู้ไว้อาลัยแก่ผู้ตาย ความดีแห่งภาพลักษณ์ได้นำผู้คนไปสู่ การไว้อาลัย เรามีได้เกิดความรู้สึกอาลัยด้วยตัวของเราเองหากแต่ถูกขั้บตันจากความ ดีแห่งภาพลักษณ์และพลังภายนอกอื่นๆ การไว้อาลัยที่เรากระทำต่อผู้ตายเปรียบ เสมือนของขวัญที่เราให้กับผู้ตาย (The Gift of Death)¹⁷

นอกจากการคำไว้อาลัยจะให้ภาพลักษณ์ของความดีและปิดบังแง่มุมอื่นของผู้ตาย ภายใต้อารมณ์ของผู้เขียนที่สัมพันธ์กับผู้ตายในฐานะผู้ไว้อาลัยและผู้ถูกไว้อาลัย ดังนั้น ในความสัมพันธ์ดังกล่าว การเขียนไว้อาลัยถึงผู้ตายจึงมีอำนาจบางอย่างบังคับผู้เขียน ให้ดำเนินไปในครรลองเชิดชูแง่มุมที่ดีของผู้ตาย

การบิดเบือนความจริงในเหตุการณ์บางอย่างที่ผู้ตายได้เข้าไปมีส่วนร่วมเมื่อ ครั้งยังมีชีวิตอยู่ก็ดูเหมือนจะเป็นอีกข้อสังเกตหนึ่งในการสร้างความทรงจำที่ดีกับผู้ตาย โดยที่ความดีหรือการกระทำนั้นอาจมีการอ้างอิงหรือให้คุณค่าที่ผิดพลาด/บิดเบือนกับ ความเป็นจริงในอดีต นอกจากนี้ การกระทำในอดีตของผู้ตายที่ขัดกับหลักเกณฑ์ของ สังคมในขณะที่เขียนคำไว้อาลัยหรือบริบททางสังคมขณะเขียนคำไว้อาลัยที่ไม่ให้ คุณค่ากับสิ่งที่กระทำในอดีตก็ดูเหมือนว่าการกระทำนั้นจะได้รับการกล่าวถึงหรือให้ คำอธิบายในความหมายใหม่ให้เป็นที่ยอมรับได้ของสังคมในช่วงเวลาที่เขียน ดังจะเห็น ได้จากคำไว้อาลัยของผู้ใช้นามว่า ศรีมหาสรวศ ต่อการจากไปของ นายควง อภัยวงศ์ ที่ว่า

“พันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นคนหนึ่งในคณะผู้ขอพระราชทาน รัฐธรรมนูญเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 และเมื่อพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับแรกใน ปีนั้นแล้ว...”¹⁸ (เน้นโดยผู้เขียน)

คำไว้อาลัยดังกล่าวเขียนขึ้นในปี พ.ศ. 2511 อันเป็นช่วงที่ความคิดแบบ อนุรักษนิยมได้ครอบงำการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองไทยเกือบ

¹⁷ ดู Derrida, Jacques., *Ibid*, p. 41.

¹⁸ ศรีมหาสรวศ, “คำไว้อาลัย”, หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี ควง อภัยวงศ์ (2511).

ทั้งหมด¹⁹ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ที่สำนักนี้ให้การอธิบายว่าเป็นการชิงสุกก่อนห่าม ตลอดจนมิได้ทำให้อะไรดีขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไปเลยอันเนื่องมาจากสังคมไทยในอดีตก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีความเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้ว รวมถึงการไม่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปัญหาเรื่องรัฐธรรมนูญก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีการให้นิยามใหม่โดยสำนักอนุรักษนิยมว่าเป็นการพระราชทานลงมาจากกษัตริย์มิใช่เป็นการถวายจากประชาชนให้ทรงลงพระปรมาภิไธยตามคำอธิบายของคณะราษฎร²⁰ ซึ่งนายควง อภัยวงศ์ก็เป็นหนึ่งในคณะนั้นด้วย ความจริงที่ปรากฏในคำไว้อาลัยจึงเป็นความจริงที่สัมพันธ์กับบริบทของสังคมในขณะที่ยืนยันมิใช่เป็นความจริงในขณะทีกระทำ เปรียบเสมือนเป็นการบิดเบือนความจริงภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับอำนาจในการอธิบายการกระทำในอดีตที่ลดอ่อนลง

จากที่กล่าวมาคือการบิดเบือนความจริงโดยการกดทับของคำอธิบายความจริงอีกชุดหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการบิดเบือนความจริงที่เกิดจากการให้คุณค่า/ความหมายที่เกินเลยหรือเพียงด้านเดียวในการกระทำที่เป็นจริงของผู้ตายขณะมีชีวิต ดังตัวอย่างจากคำไว้อาลัยของ พ.อ.เสรี ไชยสูตร ในหนังสืออนุสรณ์งานบรรพจักษุของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

“ฯพณฯ เป็นป้อมปราการอันเข้มแข็งที่สุดในการป้องกันเอกราช และอธิปไตยของชาติไทยให้สถิตสถาพรมั่นคงมาตลอดระยะเวลาแห่งสงครามโลกครั้งที่สอง ... ได้ฟื้นฟูส่งเสริมวัฒนธรรม ระเบียบประเพณี ของไทย ซึ่งมีมาแล้วแต่โบราณกาลให้กลับคงคืนมาปรากฏอีกครั้งหนึ่ง...เมื่องานวันฉลองวันชาติพุทธศักราช 2486 ฯพณฯ

¹⁹ ดูรายละเอียดการฟื้นฟูพลังจารีตและรูปแบบการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองแบบอนุรักษนิยมได้ใน ณัฐพล ใจจริง, “การปฏิวัติ 2475 และ “รอยัลลิสต์” การเมืองไทย กับ “ระบอบกษัตริย์พันธุ์””, รัฐศาสตร์สาร (ปีที่ 28 ฉบับที่ 1) หน้า 263-352.

²⁰ คำอธิบายในรายละเอียดของประเด็นนี้ ดูรายละเอียดได้ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติ 2475 (กรุงเทพฯ : ฟ้าเดียวก้น, 2546).

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ขณะนั้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ปรารถนาถึงการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยไว้ ให้เป็นการส่งเสริมประเทศไทยโบราณของชาติไทย จึงให้ส่วนราชการทุกกระทรวงเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย...”²¹ (เน้นโดยผู้เขียน)

การสร้างชาติและสร้างฟื้นฟูวัฒนธรรม ระเบียบประเพณีของไทย เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริงในสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยแรก 2481-2488) อย่างยากที่จะปฏิเสธ แต่ถึงอย่างไรภารกิจทั้งสองสิ่งดูเหมือนจะถูกกล่าวเกินจริงและให้คุณค่าในทางบวกต่อการกระทำนั้นแต่เพียงอย่างเดียว ในด้านการฟื้นฟูประเพณีของไทยในความเป็นจริง นโยบายรัฐนิยมทั้ง 12 ข้อที่ประกาศใช้ในช่วงปี พ.ศ. 2482-2485 มีอยู่ 10 ข้อที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนทางประเพณีและวิถีปฏิบัติของชนชาวไทย แต่ถึงอย่างไรแบบแผนดังกล่าวก็ได้เป็นการฟื้นฟูของเดิมดังที่กล่าวไว้ว่าอาลัย หากแต่เป็นการสถาปนาความเป็นไทยขึ้นมาใหม่ โดยใช้ความเป็นไทยแต่โบราณกาลที่สร้างขึ้นในภายหลังด้วยฝีมือการนำของหลวงวิจิตรวาทการ มารับรองความชอบธรรมในการใช้นโยบายรัฐนิยม อาทิ บทละครเรื่องน่านเจ้า (2482) ที่แสดงความต่อเนื่องในการอพยพลงมาจากใต้ของชนชาติไทยได้ช่วยสร้างความชอบธรรมในการเปลี่ยนชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ จากสยามเป็นไทยตามประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 1 และเรื่องการเรียกชื่อชาวไทยในประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 3²² เป็นต้น นอกจากนี้แบบแผนประเพณีบางอย่างในรัฐนิยมก็ยังแสดงความเป็นตัวใจแบบไทยมากกว่าความเป็นไทยที่มีมาแล้วแต่โบราณกาล ดังจะเห็นได้จาก ประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของชาวไทย ที่ให้มีการแต่งกายตามรูปแบบสากลและสวมหมวกแบบตะวันตก ดังนั้นจากที่กล่าวมาความเป็นไทย

²¹ เสรี ไชยสุต พ.อ., “คำปรารภไว้ว่าอาลัย”, อนุสรณ์ในการบรรจุอัฐิฯ พณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม, (กรุงเทพฯ : โอเดียนการพิมพ์, 2507).

²² ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร : รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487”, จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540) หน้า 351-408.

ตามโบราณกาลที่กล่าวอ้างถึงในคำไว้อาลัยส่วนหนึ่งจึงเป็นความเป็นไทยที่ถูกสร้างให้โบราณกาลในอีกส่วนหนึ่งคือความเป็นไทยที่ถูกสร้างให้ศิวิไลซ์ การกล่าวอ้างในคำไว้อาลัยจึงเป็นการบิดเบือนและให้คุณค่าในแง่บวกที่เกินจริง นอกจากนี้ผลต่อการสร้างชาติในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ส่งผลต่อการกดขี่ชาติพันธุ์อื่นในดินแดนประเทศไทย อาทิ มลายูมุสลิม และคนจีนก็เป็นสิ่งที่มีได้รับการกล่าวถึงเลยในคำไว้อาลัย ผลจากการกระทำจึงมีแค่เพียงด้านเดียว

เรามีอาจปฏิเสธการดำรงอยู่ของข้อเท็จจริงที่ปรากฏในคำไว้อาลัยได้ หากแต่ข้อเท็จจริงนั้นจะเป็นเช่นไรย่อมขึ้นอยู่กับการศึกษาและให้คุณค่าต่อข้อเท็จจริงนั้น โดยตัวผู้เขียน การตีความจึงทำให้ข้อเท็จจริงโน้มเอียงไปด้านใดด้านหนึ่งและในบางครั้งก็ดูเหมือนจะลบเลือนอีกด้านของข้อเท็จจริงลงไป ดังที่ปรากฏในคำไว้อาลัยแก่ผู้ที่ล่วงลับ แต่ถึงอย่างไรก็เป็นสิ่งที่น่าตั้งคำถามในอีกแง่มุมหนึ่งว่าผู้เขียนสามารถที่จะเขียนถึงผู้ตายในแง่มุมที่มีทั้งลบและบวกได้หรือไม่? และจารีตแห่งความทรงจำที่มีต่อผู้ตายจะสามารถเปิดพื้นที่ให้เขียนถึงแง่มุมที่สะท้อนความเป็นปัจเจกชนสามัญที่มีทั้งความดีและความชั่วได้หรือไม่?

สรุป

หนังสืออนุสรณ์งานศพเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำ (Site of memory) และเป็นตัวกลางในการสร้างความรับรู้ต่อบุคคลหนึ่งดังที่กล่าวมาโดยตลอดแล้ว แต่เป็นสิ่งที่น่าตั้งคำถามอย่างยิ่งต่ออิทธิพลของหนังสืออนุสรณ์งานศพในการสร้างความทรงจำและการรับรู้ต่อบุคคลหนึ่งว่ามีมากน้อยเพียงไร ถึงแม้หนังสืองานศพจำนวนมากจะมีได้แจกจ่ายแต่ในงานพิธีศพแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีการกระจายไปตามโรงเรียน/สถานศึกษาทั่วประเทศด้วย ดังจะเห็นได้จาก หนังสืองานศพของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่อิทธิพลในการสร้างการรับรู้จะมากตามจำนวนที่แพร่กระจายออกไปหรือไม่?

เรื่องราวเกี่ยวกับผู้ตายคนหนึ่งล้วนมิได้ถูกเขียนขึ้น/บรรจุในหนังสืออนุสรณ์งานศพแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีการกล่าวถึงเรื่องราวดังกล่าวในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ นิยาย ละคร ภาพยนตร์ ตลอดจนเรื่องเล่า ปากต่อปากของคนในสังคม ซึ่งเรามีอาจตรูปรูปแบบการนำเสนอดังกล่าวไปได้เลย เพราะรูปแบบดังกล่าวมีส่วนช่วยเสริมใน

การจัดวางความทรงจำต่อบุคคลหนึ่ง ดังพิจารณาได้จากเรื่องโหมโรง ภาพยนตร์ที่ได้
ได้รับความนิยมสูง และมีการให้คุณค่าในทางลบต่อการกระทำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม
ที่ออกรัฏฐนิยมฉบับต่างๆ นอกจากนี้ เรื่องเล่าของผู้คนเกี่ยวกับ จอมพล สฤษดิ์หลัง
การตายของท่านก็ยังให้ภาพความรับรู้เกี่ยวกับจอมพลคนนี้ต่างออกไปจากหนังสือ
อนุสรณ์งานศพ อิทธิพลของสิ่งใดมากกว่ากันนั้นดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ยังคงไม่สามารถ
หาคำตอบได้ในปัจจุบัน

หนังสืออนุสรณ์งานศพก็เป็นดังสิ่งหนึ่งในหลายสิ่งๆ ที่ทำการกำหนดกรอบการ
รับรู้และจดจำเกี่ยวกับผู้ตาย เป็นความทรงจำที่มีการเขียนเป็นตัวอักษรอย่างเป็นทางการ
ทางการตลอดจนมีความน่าเชื่อถือจากบรรดาผู้เขียนคำไว้อาลัยและตัวรูปเล่มของหนังสือ
แต่ความทรงอิทธิพลของมันก็ยังเป็นสิ่งที่น่าตั้งคำถามและค้นคว้าต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรราชวรางคุณมหาอุปราชฯ. หนังสืออภิธานานุกรม
ในโอกาสก่อตั้ง บริษัท ส่องสยาม จำกัด. กรุงเทพฯ. ส่องสยาม. 2532.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัย
ใหม่. กรุงเทพฯ. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ. วิชาษา, 2545.
- สงวน อึ้งคง. สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 4. กรุงเทพฯ. แพรวพิทยา, 2529.
- เสรี ไชยสุด พ.อ.. อนุสรณ์ในการบรรจุอัฐิ ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. กรุงเทพฯ.
โอเดียนการพิมพ์, 2507.
- ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง. หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตรี ควง อภัยวงศ์.
กรุงเทพฯ, 2511.
- ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง. หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์. กรุงเทพฯ. กระทรวงพัฒนาการ, 2507.
- ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง. หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์. กรุงเทพฯ. กองทัพเรือ, 2507.

บทความภาษาไทย

- ณัฐพล ใจจริง. “การปฏิวัติ 2475 และ “รอยัลลิสต์” การเมืองไทย กับ “ระบอบกลาย
พันธุ์””. รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 28 ฉบับที่ 1. 2550.
- รัตนา เตชามหาชัย. “หนังสืออนุสรณ์งานศพ ในหอสมุด ปรีดี พนมยงค์”. โดมทัศน์.
ปีที่ 22 ฉบับที่ 1. 2544.
- Patrick Jory (เขียน) ประจักษ์ ก้องกีรติ (แปล). “สืบสาวกำเนิดหอสมุดแห่งชาติ : หนังสือ
กับความเป็นชาติ”. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 25 ฉบับที่ 9 2547.

ภาษาอังกฤษ

Derrida, Jacques. *The Gift of Death*. Chicago. The University of Chicago Press. 1995.

Grant A Olson. "Thai Cremation Volume : A Brief History of a Unique Genre of Literature". *Asian Folklore Studies*. Volume 51 : 1992.